VIORICA ZAHARIA
Institutul de Filologie
(Chişinău)

LITERATURĂ ŞI „DISCURS" GASTRONOMIC

Abstract

It is often said that „we are what we eat", that is human beings who learn their world through material and spiritual food. High frequency of luscious culinary scenes throughout the world literature proves the temptation – either it's voluntary or involuntary – imposed by the cooking „code" upon writers in order to turn it into fertile development. The idea of a writer's fascination in the face of culinary paradigm – a natural attraction explained probably by the characteristics of literature – comes from the need to reflect and transfigure reality. In what follows, we will try to offer/serve a „portion" of the wonderful literary universal gourmet performance as well as to try/suggest to look through quite well-known literary works through a less common interpretative grid with an intention to value those pages in which there can be found different gastronomic aspects characteristic of different eras.

Keywords: gastronomic speech, structuralism, semiotic system, culinary paradigm, literary „cuisine", aesthetic and culinary gourmet.

Se afirmă ades că „suntem ceea ce mâncăm", adică nişte fiinţe care-şi însuşesc lumea sub forma hranei materiale şi spirituale. Frecvenţa masivă a scenelor culinaro-bahice în întreaga literatură universală demonstrează atracţia – conştientă sau involuntară – impusă de „codul" gastronomic asupra scriitorilor şi valorificarea fecundă a „funcţiilor" sale de către aceştia. Este destul de curioasă şi de interesantă urmărirea acestui fenomen în lumea literelor. De asemenea, e curioasă şi utilizarea anumitor reţete culinare în varii creaţii literare. În cele ce urmează, vom încerca să oferim/ servim o „porţie" din minunatul spectacol literar-gastronomic universal şi să încercăm/ propunem o parcurgere a unor pagini destul de cunoscute printr-o grilă de lectură (şi interpretativă) mai puţin obişnuită, cu intenţia de a pune în valoare acele pagini care au surprins în conţinutul lor diferite aspecte gastronomice specifice uneia sau alteia dintre epoci.

Pentru structuralişti, limba şi hrana constituie două sisteme semiotice. Bucătăria – alături de sistemele de înrudire, miturile şi riturile – reprezintă un sistem semnificant, un limbaj ce trădează structura, particularităţile unei societăţi. Asemenea limbii – materia primă a literaturii, „[…] bucătăria unei societăţi este analizabilă în elementele sale constitutive […] care sunt organizate după anumite structuri de opoziţie şi de corelaţie"

BDD-A6864 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:23 UTC)

[1, p. 106]. Demersurile cercetătorilor preocupați de relația dintre creație și gastronomie în general şi dintre literatură şi gastronomie în special se axează pe două direcții: una, mai superficială şi mai anecdotică, deci mai populară, care vizează picanteriile biografice ale creatorului; alta, mai profundă, mai ştiințifică, adesea mai incitantă decât prima, care urmăreşte semnificațiile codului alimentar în opera creată, în cazul nostru, în opera literară. Primul tip de abordare poate fi, uneori, o cale spre decriptarea anumitor sensuri ale textului supus analizei, favorizând alunecarea spre critica biografică; de cele mai multe ori însă dietetica scriitorilor – risipită prin jurnale, rememorări, confesiuni, interviuri – rămâne în sfera colportajelor. Interesul nostru este captat mai ales de creațiile acestora, Vom încerca, mai jos, să le aplicăm o grilă de lectură mai puțin (şi sporadic) aplicată. Toate – cu scopul unei provocări.

Raporturile literaturii cu hrana sunt materializate în două direcții: în sfera vastă a literaturii gastronomice şi în prezența constantă (deşi nu generalizată) a discursului gastronomic în literatură. Ambele sunt produsul unei subtile alchimii – a cuvintelor, a alimentelor – al căror artizan – literatul, bucătarul – poate, în cazuri fericite, după perioade mai scurte sau mai lungi, în care a asimilat hrană organică şi spirituală, să înfăptuiască miracolul unei transsubstanțieri laice: alimentul – atent gătit şi inspirat servit, deci digerabil – devine astfel poem, baladă, nuvelă, epopee, iar literatura – aliment al intelectului. Pe de altă parte, înainte chiar de a prepara cea mai simplă mâncare, bucătarul o numeşte, eventual o recapitulează – în gând sau cu voce tare. Aceasta este rețeta. E un devorator de cuvinte: „El mănâncă cuvinte chiar înainte de a-şi face munca" [2, p.134]. Metamorfoza crudului în copt, întruparea ideii într-o unitate coerentă, combinarea elementelor disparate – cu alte cuvinte, a materiei brute – într-o entitate finalizată sau, dimpotrivă, pulverizarea unor ordini prestabilite apropie gastronomia de literatură. Preotul, psihanalistul şi scriitorul brazilian, de origine evreu, Rubem A. Alves spunea că a găti şi a scrie înseamnă „a da sărutul magic ce trezeşte plăceri adormite" [2, p. 134]. Bucătarul şi scriitorul sunt alchimişti ce operează, unul cu materialul, altul cu cuvintele, transpunându-şi sufletele în Operă. „Degustătorii" acesteia conştientizează aromele, apreciază (sau nu) densitatea ideatică şi virtuozitățile stilistice; însă mai mult decât atât, ei se împărtăşesc, cvasiritualic, din fantezia, din spiritul, din ființa Creatorului.

Ideea unei fascinații a scriitorului față de paradigma culinară – atracție explicabilă, probabil, prin însăşi caracteristica literaturii – vine din nevoia de a reflecta, de a transfigura realitatea. Conținutul simbolic al hranei e detectabil începând cu cele mai timpurii creații literare. Peripețiile lui Ulise sunt presărate cu ospețe care îndulcesc şi facilitează (vinul oferit de Elena acestuia, ospățul dat, în cinstea lui Odiseu, la curtea regelui Alcinou) sau periclitează şi îngrădesc (mâncarea oferită tovarăşilor lui Ulise de către vrăjitoarea Circe) lungul drum spre casă. Tradiția meselor de sărbătoare antice a dat naştere *symposionului*, creație literar-filosofică a cărei maestru a fost Platon, prin *Banchetul* şi ale cărei reflexe târzii se regăsesc în comentariile erudite ale lui Dante Alighieri din *Il Convivio*, dar şi în multe opere de mai aproape de noi. Foamea şi setea pot fi considerate, atât ale trupului, cât şi ale spiritului. Rațiunea symposioanelor greceşti era tocmai satisfacerea plenară a ambelor necesități. Dincolo de valoarea ei estetică, literatura symposiacă are o evidentă valoare documentară, oferind prețioase informații despre festinuri intelectuale.

BDD-A6864 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:23 UTC)

Venind mai aproape de epoca noastră, vom observa că discursul gastronomic e prezent, vag sau mai pregnant, în foarte multe opere. Din cauza spațiului limitat, ne vom opri atenția doar asupra câtorva exemple, elocvente, din liteatura universală, dar şi din cea română. În romanul *Gargantua şi Pantagruel* al lui Fransçois Rabelais, găsim relația culinarului cu zonele corporalității. Neverosimila venire pe lume a lui Gargantua e precedată de un chiolhan de Mardi Gras. Războiul dintre Picrocol şi Grandgousier izbucneşte, în preajma culesului viilor, de la o banală poftă de colaci. Bătălia propriu-zisă e descrisă ca un ospăț, punctul de intersecție al celor două planuri, aparent fără nicio legătură între ele, fiind *trupul disecat în bucăți*, *tocătura*. Intestinele, fesele, organele genitale şi gura (căscată) sunt elemente constante în imaginile groteşti. Josul şi susul fiziologic se întrepătrund însă într-un punct esențial: *pântecul*. Burta constituie „centrul topografiei trupului", fiind o entitate ambivalentă: devorează, înghite şi e la rândul ei devorată, înghițită (sub formă de tuslama, de exemplu). Poarta către tenebrele corpului este gura, aproape mereu larg deschisă. Ea e locul de întâlnire a omului cu lumea pe care o va ingera, fiind, la fel ca şi pântecul, un simbol ambivalent situat la granița dintre imagistica trupului şi imagistica hranei/ a băuturii. Actul mâncării semnifică triumful omului asupra universului, pe care acesta-l înghite fără a fi înghițit: „Trupul biruitor primeşte în el lumea învinsă şi *se înnoieşte*" [3, p. 210]. Festinurile celebrează izbânda vieții asupra morții, căci hrana (partea universului cucerită prin muncă asiduă) coboară în josul trupesc şi e mistuită, dar în acelaşi timp conține germenii regenerării: „Noul, precum pasărea Phoenix, renaşte din cenuşa vechiului" [3, p. 236].

Hrana, birtul, bucătăria, antroponimele plastice sunt prezențe frecvente în operele literare. Situată, prin înnobilarea lirică a temelor „nonconforme" – răul, urâtul, păcatul –, în descendența versurilor lui Fransçois Villon, creația lui Charles Baudelaire trădează setea de idealitate, năzuința de a transcende banalitatea, materialitatea şi deşertăciunea realului. Evaziunea în paradisuri artificiale se realizează inclusiv prin intermediul vinului. O estetică a urâtului şi a patologicului transpune Emile Zola în ciclul romanesc *Familia Rougon-Macquart*. Cel de-al treilea volum al seriei, *Pântecele Parisului* explorează pulsiunile vitale ale unui topos babelian, propune o descindere *ad inferos*, în măruntaiele unei capitale compozite, al cărei epicentru îl reprezintă Halele Centrale. Organ vital al Parisului, „pântecele" este un receptacul ce reuneşte ofrandele alimentare ale întregii Franțe, spre a difuza apoi seva hrănitoare în toată capitala. Refugiu al orfanilor şi binecuvântare pentru calici, halele constituie şi un veritabil burduf de vicii. Ca şi Honoré de Balzac, Emile Zola mânca mult, delectându-se cu ficat, rinichi, creier şi stridii. De altfel, stridiile sunt preferatele sale, întrucât se crede că ar avea virtuți afrodisiace. În proza sa vom întâlni multe mâncăruri din bucătăria franceză: piure de sparanghel, clătite umplute cu trufe şi cu carne de iepure, pateuri de parmezan, crap de Rin à la Chambord, spinare de căprioară à l'anglaise, pui à la marechale, limba de mare cu sos ravigote. Într-un restaurant ca *La Laure* se serveşte un meniu provincial: vol-au-vent à la financière, pui cu orez, fasole verde cu sos şi cremă de vanilie cu zahăr ars. Nu lipsesc de la ospețe, ca acelea din romanul *Nana*, băuturile: vin de Meursault, Chambertin şi Léoville la friptura de vițel cu trufe, o bibilică în aspic stropită cu ultimele două soiuri de vin. Hors d'oeuvre,

BDD-A6864 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:23 UTC)

gustarea de la începutul mesei, desertul, şampania si lichiorurile completează masa. Nu însă şi în romanul *Germinal*, din mediul vieţii mizerabile a minerilor. În opera proustiană, alimentul deţine o funcţie mnemotehnică. Pâinea prăjită înmuiată în ceai (Prefaţa la *Contra lui Sainte-Beuve*) şi madlena udată cu infuzia de tei (scena din primul volum, *Swann*) sunt refugiile unde s-au ascuns, crede Marcel Proust, ceasurile stinse pentru inteligenţă. Lumea din Combray reînvie graţie unui gust inconfundabil ce poartă, împreună cu mirosul, „edificiul imens al amintirii".

Literatura română conţine şi ea destule pagini bune după care îţi lasă gura apă. Şi mulţi scriitori cărora li s-a dus vestea de gurmanzi, pentru care o porţie de scris merge ca unsă cu o masă copioasă. Filiera îndrăgostiţilor de bucătărie începe cu Anton Pann, care ridica în slăvi „Ghiudenul, pastramele/ Muşchiul, zălhănalele", pe la începutul lui 1800, trece prin Ion Creangă, un „mâncău" de poveste, I. L. Caragiale, adeptul rafinamentelor culinare şi al „capşismului", expertul în vinuri Păstorel Teodoreanu, Mihail Sadoveanu, maestru în preparat vânatul, şi ajunge până la contemporanii noştri, un Sorin Titel sau un Mircea Dinescu. În cercul gurmanzilor notorii intră şi Nicolae Filimon, care-şi împăna prozele cu descrierea meselor fabuloase ale fanarioţilor, Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi, Cezar Petrescu şi lista nici pe departe nu este una completă.

Cum se raportează scriitorii români la relaţia literaturii cu gastronomia? Într-o manieră conştientă, am spune, din moment ce aceştia asociază gurmanderia estetică cu cea culinară. Criticul Bogdan Ulmu, în lucrarea *Spectacolul gastronomic sau Arta & Arta culinară*, dă o serie de exemple ale relaţiei literatură – gastronomie din istoria literaturii noastre, Reţinem doar câteva exemple. Astfel, literatura ca hrană apare în multe epistole adresate de Caragiale lui Paul Zarifopol. Iar Geo Bogza spunea că „scrisul lui Rebreanu ar putea fi asemănat cu Băbeasca Neagră, iar al lui Arghezi cu Muscatul de Segarcea. Dar ar trebui puşi pe limbă, în paralel, Odobescu, Mateiu Caragiale, Sadoveanu, Călinescu, Camil Petrescu, cu Cotnarul, Murfatlarul, Bohotinul, spre a vedea care cu care se potriveşte mai bine. Bacovia, care a băut doar vin de cârciumă şi a scris o poezie atât de rafinată, ar fi cel mai greu de situat; ca şi Caragiale – care şi-a potolit setea cu râuri de bere, dar parcă n-a băut decât coniac franţuzesc!" [4, p. 15]. Avem şi scriitori care prezintă gastronomicul în registru livresc. De exemplu, la Daniel Vighi pogorârea în pivniţă trimite la Eneas, la apostolul Pavel sau la Dante, miresmele specifice ale beciului sunt variantele degradate ale madlenei proustiene, savanta arhitectură a murăturii aduce cu structurile operei deschise ale lui Umberto Eco.

Imensul potenţial al discursului culinar a fost exploatat, în general, prin inserarea acestuia în fluxul ficţional. Situată sub zodia rememorării, proza lui Sorin Titel [5, v. I-II], cu un pronunţat caracter autobiografic, evocă universuri casnice de odinioară, vârste pierdute ale inocenţei, figuri familiale unice. Imaginarul artistic îşi trage seva din rădăcinile bănăţene ale autorului, locurile natale şi perioada copilăriei constituind resursele inepuizabile ale scriiturii. Memoria afectivă reconstituie viaţa unor comunităţi bănăţene compozite, prinse în vârtejul secolului al XX-lea. Reperele spaţio-istorice sunt însă elastice, permiţând plonjări într-o geografie mai largă şi nenumărate glisări temporale. Între aceste coordonate se desfăşoară întâmplări mărunte,

BDD-A6864 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:23 UTC)

obişnuite, rutiniere şi-şi duce traiul o umanitate simplă, marcată de elanuri vitaliste sau de suferinţe incurabile. Banalul, cotidianul, concretul ascund însă semnificaţii grave şi adevăruri profunde; notaţiile obiective, prozaice nu exclud alunecarea spre fantastic, suprapunerile real-imaginar fiind frecvente şi fireşti. Sorin Titel imaginează o lume insulară, autosuficientă, cvasiutopică, pe care seismele de orice fel nu reuşesc s-o distrugă, ci doar s-o altereze temporar. Centrul acestui microcosmos este casa, al cărei fundament, *bucătăria*, garantează supravieţuirea, perpetuarea, stabilitatea, normalitatea. *Bucătăria* acţionează ca un filtru magic – deschide apetitul narativ al personajelor şi facilitează explorarea meandrelor memoriei.

Cronotop ce polarizează secvenţele romaneşti, bucătăria titeliană e un adevărat han al Ancuţei în manieră bănăţeană, unde protagoniştii-povestitori relatează evenimente şi împărtăşesc viziuni proprii, compunând tabloul caleidoscopic al spectacolului lumii. Miracolul vieţii, agresiunile istoriei, solarităţile şi tenebrele existenţei, experienţele fundamentale – iubirea, singurătatea, deznădejdea, înstrăinarea, bătrâneţea, boala, moartea – trec toate şi capătă coerenţă prin bucătăria dominată de forţa demetriană a Femeii.

În încheierea „excursului" nostru (selectiv) dedicat „gastronomiei" literare şi meandrelor „filosofiei" alimentaţiei, ne oprim la mărturisirea lui Emil Cioran: „La Paris mi-am dat seama că a mânca este un ritual, un act de civilizaţie, aproape o luare de poziţie filosofică…" [6, p. 30]. Reflectând la cele două acte esenţiale învăţate în Franţa – *a mânca* şi *a scrie* – Cioran notează că ele i-au marcat decisiv viaţa. *A mânca* nu mai înseamnă a aboli foamea, ci reprezintă transgresarea biologicului, Scrisul nu mai constă în aşternerea instinctivă pe hârtie a unor cuvinte, ci înseamnă reflecţie.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Lévi-Strauss, Claude, *Antropologia structurală*. Prefaţă de Ion Aluaş, Editura Politică, Bucureşti, 1978.

2. Alves, Rubem A., *Cartea cuvintelor bune de mâncat sau Bucătăria ca parabolă teologică*. Ediţia a II-a. Traducere de Virginia Gâlea, Editura Deisis, Sibiu, 2007.

3. Bahtin, M., *François Rabelais şi cultura populară în Evul Mediu şi în Renaştere*. În româneşte de S. Recevschi, Editura Univers, Bucureşti, 1974.

4. Ulmu, Bogdan, *Spectacolul gastronomic sau Arta & Arta culinară*, Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj, 2000.

5. Titel, Sorin, *Opere*, vol. I-II. Prefaţă de Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2005.

6. *Convorbiri cu Cioran*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.

BDD-A6864 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:04:23 UTC)